

Osmanlı'da İlm-i Hadis: Âlimler, Eserler, Meseleler 13-14 Aralık 2019

Elif Sönmez

İstanbul Araştırma ve Eğitim Vakfı (İSAR) tarafından 2015 yılından itibaren düzenlenmekte olan Osmanlı'da İlimler Sempozyumu Dizisi'nde bugüne kadar kelam, fıkıh, tasavvuf ve tefsir ilimleri ele alınmış ve bu sempozyumlarda sunulan tebliğler kitaplaştırılmıştı.¹ Serinin beşinci toplantısı olan “Osmanlı'da İlm-i Hadis” sempozyumu 13-14 Aralık 2019 tarihlerinde gerçekleştirildi. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi'nde (İSAM) icra edilen sempozyumda, yedi oturumda Türkçe, Arapça ve İngilizce toplam yirmi altı tebliğ sunuldu. Sempozyum İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı ve İSAR Genel Koordinatörü Prof. Dr. Mürteza Bedir ve İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Zekeriya Güler'in selamlama konuşmalarıyla başladı. Mürteza Bedir konuşmasında Osmanlı'da İlimler Projesi'nin önemine değinirken, Zekeriya Güler ise sempozyumun düzenlenme sürecini anlattı. Selamlama konuşmalarının ardından Mustafa Celil Altuntaş tarafından “Buhârîhânlık Beratları Sergisi”nin sunumu yapıldı.

Osmanlı döneminde hadis ilminin genel hatlarıyla ele alındığı “Osmanlı Hadisçiliği” başlıklı ilk oturum Bekir Kuzudişli² başkanlığında, Mustafa Celil Altuntaş'ın *Âlimler, İcâzetler ve Eserler Bağlamında Osmanlı Döneminde Hadis İlminin Mahiyetine Dair Bazı Gözlemler* isimli tebliği ile başladı. Altuntaş, Osmanlı'nın hadis nüshalarının muhafazası ve intikali konusunda gayet başarılı olduğunu, eserlerin tercümesi hususunda kendine özgün bir yönü bulunduğunu söyledi. Ayrıca Osmanlı'da, ulemâ ağının ve eserlerin takibinin

- 1 Osman Demir vd, *Osmanlı'da İlm-i Kelâm: Âlimler, Eserler, Meseleler* (İstanbul: İSAR Yayınları, 2016); Mürteza Bedir vd, *Osmanlı'da İlm-i Fıkıh: Âlimler, Eserler, Meseleler* (İstanbul: İSAR Yayınları, 2017); Ercan Alkan, Osman Sacid Arı, *Osmanlı'da İlm-i Tasavvuf* (İstanbul: İSAR Yayınları, 2018); M. Taha Boyalık, Harun Abacı, *Osmanlı'da İlm-i Tefsir* (İstanbul: İSAR Yayınları, 2019).
- 2 Programa göre oturum başkanlığını yapacak olan Raşid Küçük'ün katılmaması nedeniyle oturum başkanlığı Bekir Kuzudişli'ye tevdi edilmiştir.

* Sorumlu Yazar: Elif Sönmez (Arş. Gör.), İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İstanbul, Türkiye.
E-posta: elifsonmez@istanbul.edu.tr ORCID: 0000-0003-0056-7907
<https://doi.org/10.26650/di.2020.31.1.0014>

canlı olduğunu, icazetlerin İstanbul'a intikalinin sağladığını belirtti. Ancak tüm bunlarla birlikte Osmanlı'da hadis tartışmalarının çok fazla olmadığına, daha ziyade tasavvuf ve kelamın konu ettiği meselelerin hadisler üzerinden tartışıldığına değinen Altuntaş'a göre, Osmanlı'nın hadis ilmindeki bu tutumunun bir eksiklik değil "tercih" olarak ifade edilmesi daha doğrudur. Oturumun ikinci tebliğcisi olan Halit Özkan *Kemâhî'nin el-Müheyyâ'sı Üzerinden Osmanlı Dönemi Hadis Şerhçiliğine Dair Birtakım Mülâhazalar* başlıklı sunumunda Kemâhî'nin *Muvatta'*, bilinenin aksine Şeybanî'nin kendi eseri olarak gördüğünü söyleyerek *Müheyyâ*'nın *Muvatta'* şerhleri arasındaki konumuna değindi. Özkan *Müheyyâ*'nın muhtasar bir şerh olmakla birlikte bir hadis şerhinde bulunması gereken asgari şartları barındırdığını, Hanefî fihri ağırlıklı olduğunu, i'rab açıklamalarını fazlaca içerdiğini, muhtevasında hadislerin hikmetlerinin de yer aldığını ve yazımında bir hadis şerhi için gerekli olan kaynakların kullanıldığını belirtti. Daha sonra Hamzeh al-Bakri *الكوثريّ محدثاً بين نشأته العثمانية وشخصيته النقدية وثوابته التراثية* Osmanlı'da aklî ilimlere ve dil, fıkıh, tefsir gibi ilimlere verilen önemin yanında "cerh ve ta'dil", "mustalahu'l- hadîs", "ilelü'l-hadîs", "tahrîc" gibi ilimlerin yok denilebilecek kadar az görüldüğünü, buna rağmen Kevserî'nin söz konusu ilimlerde de geniş bir birikimi olduğunu söyledi. al-Bakri, Kevserî'nin hadis ilminde temayüz etmesinde hadis sevgisi, babasından ve bazı hocalarından etkilenmesi ve münekkit şahsiyetinin yanı sıra onun ilmî birikiminin, özellikle de İstanbul'da müsteşriklere, Mısır'da ise Selefi görüşlere karşı fikrî mücadelesinin etkili olduğunu ifade etti. Ayrıca hadis ilminin yanı sıra diğer ilimlere de derin vukufu olan Kevserî'nin, fıkhıta belirli bir mezhebe bağlanılmasına karşı çıkan muasırı bazı hadis âlimlerinin aksine, mezhebe bağlı kaldığına dikkat çekti.

"Osmanlı Coğrafyasında Hadis" başlığıyla Mehmet Özşenel'in riyasetinde icra edilen sempozyumun ikinci oturumu Ahmad Snobar'ın سؤال أم استقرار; دراسة من خلال كتب التخریج isimli tebliği ile başladı. Snobar, Memlûkler ve Osmanlılar döneminde hadis tahrîcine yönelik telif edilen eserleri kıyaslayarak Memlûkler'de 170 senede 65, Osmanlılar'da ise 490 senede sadece 13 tane tahrîc kitabı telif edildiğini söyledi. Snobar, Memlûkler döneminde tahrîc faaliyetinin artmasında İbnü's-Salâh'ın kitabında hadislerin sıhhatini belirlemek için koyduğu kaidelerin etkisi ve hadis medreselerinin çoğalması gibi gerekçelerden ziyade İbn Teymiyye'nin fikirlerinin etkili olduğunu vurguladı. Snobar, ilmî ve mezhebî istikrarın varlığı, İbn Teymiyye hareketi gibi bir etkenin olmaması ve Memlûkler döneminde telif edilen eserlerin ihtiyacı karşılaması gibi nedenlerle Osmanlı döneminde hadis tenkidine gerek duyulmadığını söyleyerek konuşmasını bitirdi. Oturumun مقاصد التأليف في شروح أحاديث الأحكام في العصر العثماني başlıklı ikinci sunumunda Rama Nabil, Memlûkler ve modern döneme kıyasla

Osmanlı coğrafyasında ahkâm hadislerinin şerhine dair yazılan eserlerin az olduğunu belirtti. Makdisî'nin (ö. 600/1203) *'Umdetü'l-ahkâm'* ile İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *Bulûğu'l-merâm'* üzerine yazılan şerhleri söz konusu üç dönemde hacim ve ihtilaf edilen meselelerin ele alınışı açısından kıyaslayan Nabil, Osmanlı coğrafyasında daha az telif yapılmasının, Hanefî mezhebinin yaygınlaşmasıyla ve daha önceki dönemde yazılmış yeterince eserin bulunmasıyla açıklanabileceğini söyledi. Oturumun üçüncü konuşmacısı İzzeddin Kechnit, Osmanlılar'ın hâkim olduğu dönemde Cezayir'de hadis ilmine verilen önemi hadis âlimlerinin ve hadis ilmiyle alakalı teliflerin sayısı üzerinden tespit ettiği *العناية بالحديث الشريف ونقل المعارف* başlıklı bildirisinde, "ulûmü'l-hadîs", "şerh", "tahrîc", "şemâil", "fezâil" gibi çeşitli konularda eserlerin telif edildiğini belirtti. Kechnit, Osmanlı döneminde hadislerin tahrîc ve tenkidine dair eserlerin az olduğuna ve daha ziyade hadis rivayetine yönelik faaliyetlere önem verildiğine dikkat çekti. Oturumun son konuşmacısı İyad Erbakan *بيوتات الحديث النبوي في دمشق إبان العهد العثماني عائلة الكزبري* başlığı ile Osmanlı'da 100 seneden fazla hadis tedrisi ile ilgilenen ve resmî görevler alan Kûzberî ailesini hadis ilmi açısından değerlendirdiği tebliğinde, bu aileye mensup âlimlerin "dirâyetü'l-hadîs" ve "nakdû'l-hadîs"ten daha çok hadis rivayetine ve alî isnadla rivayetlerin devamına ehemmiyet verdiğini ifade etti.

Sempozyumun üçüncü oturumu "Osmanlı Hadis Âlimleri ve Eserleri" başlığıyla Ahmet Yücel'in başkanlığında gerçekleşti. Oturumun ilk konuşmacısı Zekeriya Güler *Kâtib Çelebi'nin Hadis Kitâbiyâtı Bilgisi Üzerine* isimli tebliğinde Kâtib Çelebi'nin (ö. 1067/1657) *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* adlı eserindeki hadis, ricâl ve kitâbiyât bilgilerini değerlendirerek eserde yer alan bazı vefeyât ve kitâbiyât bilgilerindeki hataları zikretti. Daha sonra Kadir Ayaz *Bandırmalı Küçük Hamid Efendi'nin Hadis İcâzetleri ve Câmiu Rivâyati'l-Fehâris ve Lâmiu İcâzeti Ehli'l-Fevâris Adlı Eserindeki Rivayet Birikimi* başlığıyla sunduğu tebliğinde, söz konusu eserin Hamid Efendi'nin hadis okumaları, hadis icâzetleri ve hocaları hakkında verdiği bilgilerle Osmanlı hadisçiliği açısından önem arz ettiğini belirtti. Ayaz'a göre, Hamid Efendi'nin icâzetlerini daha ziyade Arap âlimlerden almış olması, 18. yüzyıla kadar Osmanlı'da hadis eğitiminde icâzet verilmemesine rağmen, 18. yüzyılda Arap âlimlerinin gelmesiyle -daha ziyade Şam ve Mısır'dan gelen âlimlerle- icâzetlerin yaygınlaşmasına bağlıdır. Ayaz'ın ardından Azamat Zhamashev, *Himmâtzâde'nin (ö. 1175/1761) Osmanlı Hadis İlmine Katkısı* başlıklı tebliğinde İstanbul'da hadis ilminin tedrisi açısından önemli bir yeri olan Himmâtzâde'nin, Osmanlı'da Hanefî hadis usulünün çıkmasına da öncülük ettiğini belirtti. Son olarak Fatih Mehmet Yılmaz *Muhammed b. Bedrüddîn el-Münşî ve ed-Dürrü'l-Mendûd fi'l-Haberi'l-Mevrûd Adlı Eseri* başlığıyla, içerisinde zayıf hatta mevzu hadisler de bulunduğunu tespit ettiği bir "kırk hadis" çalışmasını tanıttı.

Sempozyumun ikinci günü Ahmet Yıldırım'ın başkanlığında “Osmanlı’da Hadis Usûlü ve İcâzetler” başlığıyla gerçekleştirilen dördüncü oturumla başladı. Oturumun ilk tebliğcisi Abdullah Taha İmamoğlu *Osmanlı Padişahlarının Hadis İlmine İlgisi Bağlamında Sultan I. Abdülhamîd’in Zebîdî’den Aldığı İcazetin Tahlili* isimli sunumunda bazı Osmanlı padişahlarının hadis ilmine de ilgi duyduklarını söyledi. Özellikle 18. yüzyılda bu ilginin artmasının, cephede kaybedilen savaşlarla manevî bir destek arama gayreti olabileceğine dikkat çeken İmamoğlu, hadise ilgi duyduğu anlaşılan Sultan I. Abdülhamîd’in Zebîdî’den aldığı icazetin içeriğini dinleyicilerin dikkatine sundu. İçeriğinde “rahmet hadisi”nin yer aldığını, Abdülhamîd’in methedildiğini, zikredilen ayet ve hadislerle daha ziyade merhamete vurgu yapıldığını ifade eden İmamoğlu’na göre, söz konusu icazet ulemâ ve ümerâ ilişkisini ilmî noktada buluşturur. İlim meclisinde bizzat okunmayan bu fahri icazet, nasihatname ya da siyasetname formlarına uygun bir tarzda sultana nasihatler içerir. Daha sonraki konuşmacı Cemil Akpınar, *Medineli Muhaddis Affüddîn el-Kâzerûnî’den Osmanlı’ya: Bursa’da “Müselsel Rahmet Hadisi” Dersi ve İcazeti* başlıklı tebliğinde Afîdüddîn el-Kâzerûnî’nin Bursa’ya gittiğinde camide “el-müselsel bi’l-evveliyye” olan “rahmet hadisi”ni senediyle okuyup dinleyenlere icazet verdiğini, hadisi 14 değişik açıdan şerh ettikten sonra sırasıyla Osmanlı’ya, sultana, mücahid askerlere, halka ve müslümanlara dua ettiğini söyledi. Kâzerûnî daha sonra bunu *Hadis Okumaya Bursa’da Fırsat Değerlendirmesi* başlığıyla kitaplaştırarak eliyle yazdığı nüshayı Sultan II. Bâyezîd’a hediye etmiştir. Oturumun bir sonraki konuşmacısı Sohail Hanif, *Hadith Studies in Late Classical Hanefi Thought: A Comparison of Mamluk and Ottoman Jurists* başlıklı tebliğinde Memlûkler ve Osmanlılar hâkimiyetindeki Hanefî fakihlerinin hadise yaklaşımlarını kıyasladı. Hanif’in tespitine göre Memlûkler otoritesindeki Şam/Mısır Hanefî fakihleri daha ziyade “Ehl-i hadîs”in yöntemini benimserken, Osmanlı hâkimiyetindeki Anadolu/Rumeli Hanefî fakihleri erken klasik Hanefî usulündeki yaklaşımı benimsemiştir. Oturumun son konuşmacısı Sezai Engin *Şerh, Hâşiye ve Ta’lîka Literatürü Özelinde Osmanlı Dönemi Hadis Usûlü Eserlerinin Kaynakları* başlıklı tebliğinde Osmanlılar döneminde İbn Hacer’in *Nuhbetü’l-fiker* ve *Nüzhetü’n-nazar* isimli eserleri ile Birgivi’nin *Usûl-i hadîs*’inin daha çok ilgi gördüğünü söyledi. Ancak eserler üzerine daha ziyade 18. ve 19. yüzyıllarda yaşayan Osmanlı ulemâsının şerh, hâşiye ve ta’lîka yazdığına dikkat çeken Engin’e göre söz konusu dönemlerde Arap âlimlerinin gelmesi şerh ve hâşiyelerin artmasına neden olmuştur.

Beşinci oturum “Osmanlı’da Şîa ve Hadis” başlığıyla Erdinç Ahlatlı başkanlığında gerçekleştirildi. İlk konuşmacı Bekir Kuzudişli *İki Farklı Devlet İki Şîi Hadis Usulü Eseri: Osmanlı ve Safevî Topraklarında Kaleme Alınan İki Eser Özelinde*

Şîa'da Hadis Usulü Yazımı başlıklı tebliğinde Osmanlı topraklarında kaleme alınan ve Şehîd-i Sâni lakabıyla maruf olan Zeynüddîn b. Ali el-Cübaî el-Âmilî'nin (ö. 966/1559 [?]) *er-Riâye fî ilmi'd-diraye*'si ile Safevî topraklarında yazılan Hüseyin b. Abdussamed el-Hârisî el-Âmilî'nin (ö. 984/1576) *Vusûlü'l-ahyâr ilâ usulî'l-ahbâr* adlı eserini mukayese etti. Kuzudişli aynı asırda yaşayan, birlikte ilmî seyahatlere çıkıp birçok Ehl-i sünnet âliminden ders alan ve aralarında hoca-talebe ilişkisi de olan iki müelliften Safevî topraklarına kaçarak eserini orada yazan Hüseyin'in, Şîliği destekleyen birtakım görüşleri de kitabına yansıtarak daha özgün bir eser vermeye çalıştığını belirtti. Oturumun ikinci konuşmacısı Peyman Ünügür *Hadiste Sünnî-Şîi Etkileşimi: eş-Şehîdu's-Sâni* (ö. 965-6/1559) *Örneği* başlıklı sunumunda Osmanlı ilim merkezlerinde de eğitim alan Şehîd-i Sâni'nin hadis usulü alanında telif ettiği eserinin Sünnî hadis usulü eserleri ile kayda değer oranda örtüştüğünü söyledi. Ünügür, Şehîd-i Sâni'nin hadislerin sıhhatini belirlemede -Şîa'da daha önceden dile getirilen- metne dair kriterleri reddettiğini, Sünnî hadis usulü anlayışının da etkisiyle metin yerine neredeyse tamamen isnad merkezli bir sıhhat anlayışı ortaya koyduğunu vurguladı. Oturumun son bildirisini ise *Arşiv Belgelerinde Sünnî-Şîi Etkileşimi: I. Mahmud-Nadir Şah Özelinde* başlığı ile Ali Kaya sundu. Kaya, Nadir Şah ile I. Mahmud arasındaki anlaşma girişimi vesilesiyle yapılan yazışmalar incelendiğinde iki taraf arasındaki sorunun temelinin hadis/sünnet ve sahabe anlayışına dayandığının ortaya çıktığını söyledi.

Serdar Demirel başkanlığında "Hadis Meseleleri ve Tartışmalar" başlığıyla gerçekleşen altıncı oturumun ilk tebliğini Mustapha Sheikh sundu. Sheikh, *The Qadizadelis, The Muhammadan Way and The 'Second Canonization' of Hadith* başlıklı tebliğinde aşırı çıkışları ile bilinen Kadızâdeliler'in tasavvuf karşıtı ve Vahhâbîlik hareketinin öncüsü olarak kabul edildiği şeklindeki genel kanının aksine, ortaya koydukları argümanlarla Osmanlı'da hadislerin merkeze alındığı bir dönemi başlattıklarını belirtti. Oturumun ikinci konuşmacısı Muhammed İlhami *العصر العثماني حديث الأئمة من قريش في العرش* başlıklı bildirisinde, manevî mütevatir seviyesine ulaşmış olan "İmamlar Kureyş'tendir" hadisinin Osmanlı Devleti'nden önce fıkhî tartışılan bir mesele olduğunu ve Kureyşlilik şartının vücut değil kemal şartı olarak anlaşıldığını, Osmanlı hâkimiyeti altındaki veya dışındaki müslümanlar tarafından da Osmanlı Devleti'nin hilafetine bu hadis dolayısıyla karşı çıkılmadığını söyledi. İlhami, Osmanlı Devleti'nde telif edilen eserlerde de genel olarak söz konusu hadisın sıhhatine itiraz edilmediğine ve Osmanlı'nın kendi maslahatı için hadisî inkâr etmediğine dikkat çekti. Üçüncü konuşmacı Gülsüm Korkmazer *Osmanlı İlimler Tasnifinde Hadis Şerhinin Yeri* başlıklı bildirisinde Osmanlı'da ilimler tasnifinde şer'î/naklî ilimlerin altında zikredilen hadis ilminin, müelliflere göre diğer şer'î ilimler arasındaki sıralamasının değiştiğini, ayrıca -bir tercih olarak-

hadis şerhinin diğer hadis ilimlerine göre daha fazla önemi haiz olduğunu belirtti. Altıncı oturumun son konuşmacısı Büşra Çetin *Siyâsetnâme Muhtevâsında Bir Sahîh-i Buhâri Şerhi* başlıklı tebliğinde bir Osmanlı âlimi olan Muhyiddin Seydi Çelebî'nin *Sahîh-i Buhâri* üzerine yazdığı şerhini kendi dönemindeki tartışmalarla da irtibatlandırarak bir siyâsetnâme muhtevâsında tasnif ettiğini söyledi.

Sempozyumun “Son Dönem Hadis Meseleleri” başlıklı son oturumuna Halil İbrahim Kutlay başkanlık etti. İlk olarak Muhammed Beyler *Mehmed Zihni Efendi'nin Sahîh-i Müslim Ta'likâtında Nevevi'ye İtiraz ve Tenkitleri* isimli tebliğini sundu. Mehmed Zihni Efendi'nin ta'likatında Nevevî'ye yönelik 34 itiraz ya da tenkid olduğunu tespit eden Beyler, bunların çoğunun Arap dili ve edebiyatı ile fıkha dair olduğuna ve hadisin teknik yönlerine dair eleştirilerin bulunmadığına dikkat çekti. Beyler'e göre bu durum muhtemelen Mehmed Zihni Efendi'nin meslekten hadisçi olmayıp Arap dili ve fıkıh alanında uzmanlaşmasından, dolayısıyla eserine de kendi uzmanlık alanını yansıtmasından kaynaklanır. Oturumun ikinci konuşmacısı Muhammed Sıddık *دعوى العمل بالحديث الصحيح، نشوء أهل الحديث الجدد وأثرهم* başlığıyla sunduğu tebliğinde 19. asırda ıslah hareketlerinin de etkisiyle Cemaleddin el-Kasimî (1866-1914) ve Tahir el-Cezairî (1852-1920) gibi âlimlerin Dımaşk'ta hadis rivayeti ve isnadın ötesinde sahih hadisle amele vurgu yaptıklarını belirtti. Üçüncü tebliğin sahibi Rahile Kızılkaya Yılmaz *II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Aydınlarının Hadis Müktesebatını Târîh-i İslâmiyyet'e Yönelik Kaleme Alınan Reddiyeler Üzerinden Okumak* başlıklı bildirisinde Hollandalı Dozzy'nin *Târîh-i İslâmiyyet* ismiyle Türkçe'ye çevrilen eserine yazılan reddiyelerdeki hadisle ilgili konulara değindi. Yılmaz, özellikle yazılan ilk reddiyelerin biraz daha hamasi bir şekilde kaleme alındığını ve hadis noktasında zayıf olduğunu, bununla birlikte Osmanlı âlimlerinin sahip olduğu fikrî ortamı anlayıp değerlendirmemize katkı sağladığını ifade etti. Son olarak Susan Gunasti *An Ottoman Hadith Commentary in the Turkish Republic* isimli tebliğinde Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra hadis alanında bir metin oluşturulması için görevlendirilen Babanzâde Ahmed Naim'in (1872-1934) ve daha sonrasında onun vefatı ile görevi devralan Kâmil Miras'ın (1875-1957) *Tecrid-i Sarih Tercümesi*'nin, sadece bir tercümeden ibaret olmadığını, tercümenin ötesinde bir yorum olduğunu belirtti.

Mürteza Bedir başkanlığında gerçekleştirilen değerlendirme oturumunda, Hüseyin Hansu, Ahmad Snobar, Mustaoha Sheikh ve Zekeriya Güler'in konuşmaları ile sempozyum sona erdi. “Âlimler, eserler ve meseleler” çerçevesinde Osmanlı'da hadis ilminin ele alınmasının hedeflendiği sempozyumda Kevserî, Himmâtzâde gibi önemli Osmanlı âlimlerinin hadis ilmine katkıları ele alınmakla birlikte Birgivî ve Gümüşhânevî gibi Osmanlı'da hadis ilminde öne çıkan bazı şahsiyetlerin gündeme

getirilmemesi bir eksiklik olarak değerlendirildi. Sempozyumda Kemâhî'nin *el-Müheyyâ*'sı gibi "eserler" ve "İmamlar Kureyş'tendir" hadisinin Osmanlı döneminde nasıl anlaşıldığı gibi "meseleler" açısından da değerli bilgiler araştırmacıların dikkatine sunuldu. Sunulan tebliğlerle Osmanlı'da hadis ilminin ihmal edildiği iddiasının gerçeği yansıtmadığı ortaya konulmuş oldu. Söz konusu dönemde hadis ilmiyle ilgili çalışmaların azalması ise daha ziyade Osmanlı'nın istikrar bulan yapısıyla ilişkilendirildi. Bununla birlikte konuşmacıların ifadelerinden -geniş bir coğrafya ve birkaç asırlık dönemi kapsayacak şekilde- Osmanlı'da hadis ilmi hakkında genel bir yargıya varılmasının da doğru olmadığı anlaşılmaktadır. Sonuç olarak iki gün boyunca süren "Osmanlı'da İlm-i Hadis" sempozyumunda özgün tebliğler sunulmuş, yeni bilgiler tespit edilmiş ve alanda çalışmak isteyenlere yol gösterecek konular gündeme gelmiştir.

